

УДК 159.95.316

О. П. Віткова, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра психології ІМЕМ**ОСОБИСТІСНА АСИМЕТРІЯ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ХРОНОТОП**

Час та простір існують у свідомості людини, тому особистісна асиметрія часової перспективи впливає на вибір переважаючої видо-часової форми дієслова при описі обранного поетом чи письменником хронотопа.

Ключові слова: час, хронотоп, часова асиметрія, дієслово, особистість

Кожний індивід існує у своєму власному часі та просторі. У свою чергу простір та час являють собою нерозривну єдність, яку відмічав ще М. М. Бахтін. Він виділив так званий хронотоп — час та простір в єдності. Зробив він це на матеріалі текстів романів [1]. Ми провели відповідний аналіз на основі поетичної творчості та встановили, що у хронотопі головна роль надається компоненту часу (80 %), тоді як компонент простору лише доповнює його (20 %).

Необхідно підкреслити, що час є тією незалежною змінною, яка завжди присутня у розумовій діяльності людини. Таким чином, відношення людини до простору та часу, в якому вона живе, відображається в її поетичній та літературній творчості, щоденниках, автобіографічних записках, листах. Детальний аналіз вищеперелічених джерел дозволяє виявити час, у якому жив індивід та його типологічну групу [9]. Більше того, у творчості кожного автора можна виділити різноманітні хронотопи, які, у свою чергу, будуть описані формою дієслова саме того суб'єктивного часу, який переживав його автор. Сам хронотоп (мається на увазі «одна назва») може багато прояснити в особистості творчого суб'єкта.

Кожний художник як представник того чи іншого соціума втілює у своїх творах сучасність, оцінює навколишні явища — і все це у творах, автобіографіях він здатний відображати тільки тією формою дієслова, якій надає перевагу через індивідуальну організацію своєї психіки. Це стосується і звертання до минулого, з тим, щоб оцінити його з позицій сьогодення.

Нагадаємо, що при аналізі творчості автора необхідно враховувати ситуацію, в якій створюється твір, проза чи листи: це ситуація «тепер і зараз», що пояснює наявність великої кількості дієслів теперішнього часу.

Проаналізована нами літературна творчість Анни Ахматової дозволяє припустити, що вона надавала перевагу минулому часу у протиставленні теперішньому та майбутньому. На долю великої поетеси випали тяжкі страждання, але жила вона минулим через те, що саме цей час вважала найближчим своєю духовному стану та в ньому вона бачила впевненість у «завтрашньому дні», який теж відносила, як не парадоксально, до минулого.

Аналіз автобіографічної прози А. Ахматової, записки, щоденники підтверджують, що серед трьох видо-часових форм дієслова перевагу вона

надавала формі минулого часу. За свідченням самої А. Ахматової «всю душу» вона вклала у два твори: «Поэма без героя» та «Реквием». Через це, обидва твори до деякої міри можна вважати автобіографічними. В «Поэме без героя» має місце лише один хронотоп минулого. Вже один цей факт (а він не єдиний) підтверджує наше припущення про приналежність А. Ахматової до меланхолічної типологічної групи. Щодо компонентів хронотопу були отримані вражаючі результати: компонент часу—95 %, простору—5 %. Хронотоп описано переважно дієсловами минулого часу — 70 %.

Ми припускаємо, що хронотопом можна вважати «будь-який опис», де наявне злиття часових та просторових ознак у єдиний хронотопічний континуум. Компонент простору може бути поданий у відсотках (1%, і 2%, і 3%), але це вже буде хронотопом через відповідність з теорією хронотопа М. М. Бахтіна.

У творі А. Ахматової «Реквием» нами виділені наступні хронотопи:

1. Розлуки. Розлука (тут) дещо вже здійснене, здійснене у минулому. І тут А. Ахматова «вірна собі», та і не змогла б вона описати подібне інакше. Тут 95% дієслів минулого часу. Дієслів теперішнього часу немає зовсім. Дієслів майбутнього часу (невеличка надія на зустріч)—5 %.

Якщо зустріч і здійсниться, то поза простором (2%), але у часі (98%).

2. Смерті. А. Ахматова тривалий час хворіла, самопочуття було погане. Ми припустили, що відсування моменту наближення смерті, тобто події, яка у минулому бути не може, у теперішньому немає, але очікується у майбутньому, стало умовою переваги дієслів майбутнього часу (55%). У хронотопі компоненту часу відводиться 94%, простору 6 %.

3. Всеєднання. Єднання людства станеться у теперішньому часі—55%. Головну роль у цій події відіграє час (96%).

Як видно з наведеного, А. Ахматова не випадково дуже часто зверталася до того, що вже минуло. Саме воно вселяло в неї надію на життя. І ще один значний факт: померла А. Ахматова у віці 77 років, після четвертого інфаркту. Ця хвороба є «переважаючою» для представників меланхолічної групи (9).

Розглянемо відому поетесу М. Цветаєву.

Листи Цветаєвої свідчать про феномен відчуження у дитинстві, що залишився з нею на протязі всього життя разом з нудьгою та гнівом (7).

В житті Цветаєвої була велика кількість чоловіків та жінок, але очікувала від життя вона набагато більше. Вона завжди вважала себе надзвичайною, незамінною, тому сумувала та шукала шляхи самовтіхи, які дуже часто набували потворних форм (кохання з Сонечкою Холлідей, з Софією Парнок та іншими.). Єдиною важливою людиною в її житті була вона сама.

Її дочка Аріадна так казала про свою матір:

«...она печальная, любит музыку и поэзию. Может сильно ненавидеть».

Марині Цветаєвій була властива так звана «чорна злоба», вона все і завжди бачила у похмурих тонах. Їй була необхідна будь-яка прихильність. Всі перелічені риси властиві тільки представникам однієї типологічної групи. Це група меланхолідного типу темпераменту. Сама Цветаєва про час, у якому

жила, висловлювалась так: «У меня никогда не будет ни настоящего, ни будущего—только прошлое.»[6].

Вважаємо за необхідне привести рядки Цвєтаєвої, які дуже тонко виявляють її натуру та життя взагалі.

Терпеливо, как щебень бьют,
 Терпеливо, как смерти ждут,
 Терпеливо, как вести зреют,
 Терпеливо, как мести ледеют.

Син про матір говорив: «Поздно ложилась спать. Всегда рано вставала. Мало спала. Была спартански умеренна. Боялась толпы. Во вражде была опасна.» (8)

У творчості М. Цвєтаєвої ми виділили найбільш характерні для поетеси хронотопи, що відображають зміст усього її життя.

19 років — хронотоп нудьги. Час — 19%; простір — 5%. Минуле (95%).

Хронотоп покарання. Час — 95%; простір — 5%. Минуле (85%).

24 роки — хронотоп безсоння. Час — 93%; простір — 7%. Минуле (65%).

26 років — хронотоп всеруйнування. Час — 90%. Минуле (80%).

28 років — хронотоп самогубства. Час — 92%. Теперішній час — 50%, майбутній — 50%.

30 років — хронотоп образи. Час — 85%; простір — 15%. Минуле (80%).

32 роки — хронотоп горя (а саме в цей час вона очікує дитину). Час — 86%; простір — 14%. Минулий час (70%).

36 років — хронотоп плачу. Час — 92%; простір — 15%. Минуле (90%).

38 років — хронотоп самоти. Час — 90%; простір — 10%. Минуле (87%).

Тема смерті та самогубства завжди домінувала у творчості М. Цвєтаєвої. Як відомо, поетеса скінчила життя самогубством. Поряд з нею не опинилося людини, якій вона б була потрібна.

Наступний автор — Ф. М. Достоевський.

Приводимо висловлювання сучасників та друзів Ф. М. Достоевського про його неординарну особистість. До дружини Анни у нього була «одна тысяча сто подозрений. Был человеком совершенно некоммуникабельным. Всех и всегда подозревал в недоброжелательстве, в злых умыслах по отношению к нему. Одиночество, обособление, тоска—вот весь Ф. М. Достоевский.» [3].

А. Е. Різенкампф: «Достоевский был в состоянии постоянной болезненности. В чем состояла эта болезненность и от чего она зависела? Прежде всего, он был золотушного телосложения, и хриплый его голос при частом опухании подчелюстных и шейных желез, также землистый цвет его лица указывали на порочное состояние его крови (кахецию) и на хроническую болезнь воздухоносных путей. Впоследствии появлялись опухоли желез и в других частях тела, нередко образовывались нарывы, страдал костоедой костей голенных. Но гораздо более тревожили его нервные страдания. Он по малейшему поводу выходил из себя... До двадцатитрехлетнего возраста (!) он не заявил о себе ни одним печатным сочинением. В кругу друзей он казался веселым. Но только уходили гости, он впадал в глубокое раздумье, затворившись в уединенном кабинете,

выкуривал трубку за трубкой, обдумывая печальное своё положение... искал самозабвения» [5].

Д. В. Григорович: «...в молодости отличался не свойственной возрасту сосредоточенностью и скрытностью, не любил громких выразительных изъяснений чувств. Всегда был очень холоден. У него почерк—бисер. Главные черты характера—нелюдимость, болезненная впечатлительность и подозрительная замкнутость».

С. Д. Яновський: «...вечно скучное расположение его духа».

Н. Фон-Фохт: «Ф. М. Достоевский очень любил музыку».

В. С. Соловйов: «...он всю жизнь ждал смерти и привык к этому ожиданию».

Ф. М. Достоевський був особистістю, яка відштовхувала людей від себе. Необхідно додати, що «Щоденник», який він писав на протязі свого життя написаний у своїй більшості дієсловами минулого часу (85%), що є свідомством про надання переваги саме цій видо-часовій формі.

Відомо, що чотири роки свого життя Ф. М. Достоевський провів на каторзі. Надалі події цього тяжкого періоду життя письменника знайдуть своє відображення у творі «Записки из Мёртвого дома». Цей твір ми розглядаємо як автобіографічний та приводимо детальний аналіз виділених хронотонів:

1. Казарми. Час — 100% минуле; час—94%, простір — 6%.
2. Острога. Час — 97% минуле; час—95%, простір — 5%.
3. Роботи. Час — 95% минуле; час — 92%, простір — 8%.
4. Бані. Час — 94% минуле; час — 91%, простір — 9%.
5. Смерті. Час — 98% минуле; час — 97%, простір — 3%.
6. Покарання. Час—95% минуле; час—93%, простір—7%.

Ми вважаємо, що Ф. М. Достоевський займає місце на межі переходу від меланхолійної до флегматичної типологічної групи, що підтверджується автобіографічними довідками та життєвим, творчим шляхом письменника.

Дуже цікавою є особистість Ф. І. Тютчева.

Про час, у якому він жив, Тютчев говорив: «К ощущению прошлого—такого старого прошлого,—присоединяется, как бы предопределением судьбы, предчувствие невозможности будущего».

Дочка Ф. І. Тютчева про свою сім'ю казала:

«Моё несчастье — это моя семья. В ней господствует дух уныния, отрицания и сплина (хандра), благодаря которым жизнь превращается в непрерывную пытку. Никто из нас не умеет пользоваться маленькими радостями жизни. Во всех нас очень мало участливости и полное отсутствие сердечной доброты. Отец—воплощенный парадокс. Он всегда волнуется, мучится, пребывает в очень мрачном настроении. В папе и маме—разочарование в жизни и во всем. Атмосфера дома мрачная и тяжелая, как там, где никогда не светит солнце».

В. А. Сологуб, сучасник поет, бачив Тютчева таким:

«...был дурен собою, небрежно одевался, был неуклюж и рассеян».

Знаменною подією, за словами самого Тютчева, була любов до Є. А. Денисьєвої. Поету було близько п'ятидесяти років, коли в його життя

вийшла жінка, в яку він так закохався, що ані на хвилину не замислюючися, приніс в жертву своєї любові блискуче положення в суспільстві. Він пориває зі своєю сім'єю. Наступні роки його життя пройшли безрезультатно відносно поетичної творчості. Через палку любов до Денисьєвої він був нездатний до будь-якої діяльності.

Для нашого дослідження дуже важливий так званий «Денисьєвський цикл» віршів, який є автобіографічним та відкриває багато граней особистості поета.

Проаналізовані нами вірші цього циклу свідчать, що перевагу у своїй творчості Ф. І. Тютчев надавав видо-часовій формі дієслів минулого часу (74%). У хронотопічному континуумі компоненту часу відводиться 87%, простору — 13%. Загальним є хронотоп втрати, що легко пояснити.

Ф. І. Тютчев був індивідом, що відносився до меланхолійної типологічної групи, а відомо, як подібним особистостям необхідна прихильність, і тим більше прихильність-любов.

Тютчев прожив з Денисьєвою чотирнадцять років, їх розлучила лише її смерть. Але коли померла дружина, «вмер» і сам Тютчев. За час їх спільного життя у нього не було ні однієї «іншої» коханої, — такою палкою була ця любов. Денисьєва померла, коли Тютчеву було 61 рік. З цього періоду і до 70 років він припинив будь-яку активну діяльність.

Вмер Тютчев після третього апоплексичного удару в віці 70 років! Розрахунки показують, що смерть прийшла наприкінці його восьмого великого біологічного циклу життя.

Нами була проаналізована творчість Л. М. Толстого. Друзі та сучасники по різному «бачили» його.

С. А. Толстой: «Всегда говорил, что все предопределено. С годами все более чувствовал влечение к одинокой жизни. Скопление народа в его доме сильно раздражало его. Любил, когда возникали воспоминания прошлых лет».

«Толстой во всем был чрезмерен. Сначала избыточность счастья, затем — ненависти. Все в нем — глаза, манеры, способ самовыражения — говорили о том, что принцип, заложенный в него самой природой, — отнюдь не смирение и покорность, а борьба, борьба до конца. У него всегда вызов, негодование, сарказм» [4].

«Был человеком властным и сильным. Ему не хватало внутренней доброты и бескорыстия. Мог избить человека. Толстой-человек подавлял, и не только величием, но и нетерпимостью» [4].

Боткін: «... страстная, причудливая, капризная натура»

І. Рєпін: «... грозные, нависшие брови, пронзительные глаза — это несомненно властелин. Ни у кого не хватит духу подойти к нему спроста, отнестись с насмешкой».

Брат, Л. Л. Толстой: «... тщеславный, самолюбивый, гордый и очень недобрый».

Мережковский: «... неузвим, непроницаем, толстокож».

Розглянемо автобіографічні твори Л. М. Толстого.

Повість «Дитинство»; виділені хронотопи:

1. Юродивого. Час – 95%; простір – 5%. Минуле (85%).
2. Хлібних жнив. Час – 85%; простір – 15%. Минуле (85%).
3. Полювання. Час – 82%; простір – 18%. Минуле (82%).
4. Батька. Час – 95%; простір – 5%. Минуле (95%).
5. Дитинства. Час – 90%; простір – 10%. Минуле (90%).
6. Горя. Час – 88%; простір – 12%. Минуле (95%).

Повість «Хлоп'яцтво»:

1. Грози. Час – 83%; простір – 17%. Минуле (55%).
2. Пам'яті. Час – 96%; простір – 4%. Минуле (95%).

Повість «Юність»:

1. Мрії. Час – 92%; простір – 8%. Майбутнє. Це мрія, що здійсниться в майбутньому.
2. Сповіді. Час – 91%; простір – 9%. Минуле (90%).
3. Сварки. Час – 93%; простір – 7%. Минуле (93%).
4. Юності. Час – 89%; простір – 11%. Минуле – (58%).

Необхідно додати, що Л. М. Толстой, «прив'язаний до минулого», що є ще одним свідомством про приналежність автора до флегматоїдної типологічної групи. І ще один знаменний факт: при житті Л. М. Толстой «болел своей обычной болезнью – мучительные боли в желудке» [2]. Саме ця хвороба характерна для флегматоїдів. [9].

Прожив Л. Толстой 82 роки та помер після завершення восьмого великого біологічного циклу.

Виходячи із даних, наведених вище, ми можемо стверджувати, що виявили адекватний спосіб аналізу життєвого та творчого шляху індивіда у нерозривній єдності, що можливо завдяки старанному аналізу щоденників, записок, листів та творів автора.

Автобіографічний метод був несправедливо відсторонений у психології, хоча дозволяє виявити найбільш глибинні риси особистості того чи іншого індивіда. Людина існує у просторі, по різному відзначає його, але життя вимірює часом-ритмом, тривалістю. Час та простір існують у свідомості людини, тому особистісна асиметрія часової перспективи впливає на вибір переважаючої видо-часової форми дієслова при описі обранного поетом чи письменником хронотопа.

Литература

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений: Т. 5. — М., Русские ловари, 1997. — С. 472.
2. Бирюков Г. И. Биография Л. Н. Толстого: Т. 3. Государственное издательство. — М. — С. 302.
3. Брусов Б. Личность Достоевского. Л.: Советский писатель. 1979. — С. 107.
4. Гарин И. И. Неизвестный Толстой. — Харьков: Фолио, 1993. — С. 137.
5. Достоевский Ф. М. в воспоминаниях современников: В 2-х томах. — М.: Худ. лит., 1990. — Т. 1. — С. 183 – 189.
6. Кудрова И. Весты, дали... — М.: Советский писатель, 1990. — С. 19.
7. Фейлер Лили, Цветаева М. Ростов-на-Дону, Феникс, 1998, С. 19.
8. Цветаева М. Избранное. — М.: Просвещение, 1989. — С. 300 – 332.
9. Цуканов Б. И. Время в психике человека. — Одесса: Астропринт, 2000.

О. П. Виткова

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра психологии ИМЕМ

ЛИЧНОСТНАЯ АСИММЕТРИЯ ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ И ХРОНОТОП

Резюме

Время и пространство существуют в сознании человека; а потому личностная асимметрия временной перспективы оказывает решающее влияние на выбор предпочитаемой видо-временной формы глагола при описании избранного поэтом или писателем хронотопа.

Ключевые слова: время, хронотоп, временная асимметрия, глагол, личность.

O. Vitkova

Odessa I. I. Mechnikov National University

THE PERSONAL ASYMMETRY OF A TEMPORARY PERSPECTIVE

Summary

Time and space exist in consciousness of the person? that is why the personal asymmetry of a temporary perspective renders decisive effect on selection of the preferred temporary form of a verb at the description selected the poet or writer chronotop.

Key words: time, chronotop, time asymmetrical, verbal, personality.